

Кыдыралиев К.К.
АТА-ЭНЕ ЖАНА ТААЛИМ - ТАРБИЯ

Кыдыралиев К.К.
РОДИТЕЛИ И ВОСПИТАНИЕ

К.К. Kydraliev
PARENTS AND UNBRINGING

УДК: 37.013

Бул макалада этнопедагогикага арналган маселелер каралат. Азыркы коомдогу жана үй-бүлөдөгү ата-эненин орду, милдеттери, алардын өз балдарын тарбиялоодогу кызматы, натыйжасы көрсөтүлүп, баланын ата-энеге, коомдук чөйрөгө карата болгон мамилеси ишке алынат.

Негизги сөздөр: ата-эне, үй-бүлө, адептүүлүк, тарбия, таалим-тарбия, урмат-сый, ага-ини, эже-синди, мамиле, нрава.

В данной статье рассматриваются вопросы этнопедагогики. В статье затронуты вопросы о роли родителей в обществе и в семье, их обязанности в воспитании детей, а также взаимоотношение детей к родителям, формирование личности.

Ключевые слова: родители, семья, воспитанность, воспитание, братья, сестры, отношения, нравы.

This article deals with ethnopedagogics. The article raises questions about the role of parents in society and in the family, their responsibilities in the upbringing of children, as well as the relationship of children to their parents, and the formation of the personality.

Keywords: parents, family, education, upbringing, brothers, sisters, relations, customs.

Байыртадан эле ата-эне баланы адептүүлүк жактан туура тарбиялоого, аларга чыныгы адамдык сапаттарды берүүгө жана коомдук турмуш-тиричилигине аралаштырууга түздөн-түз милдеттүү деп эсептелип келген. Жаштардын өз ата-энелерин, бир туугандарын, эже-синди, карындаштарын урматтап сыйлоого үйрөнүшү алардын өз эли-жерин кадырлоого дайым даяр экендигин аныктайт.

«Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп синди өсөт», «Сөз чакырат, үлгү өзүнө тартат», – деген калкыбыздын акыл-ой мурастары балдардын нравалык жактан жакшы жүрүш-турушка ээ болушу үй-бүлө турмушунда атасынын же энесинин, ага-эжелеринин, ошондой эле улуу муундагы адамдардын адептүү жүрүш-турушуна, эмгектеги чыгармачылык жакшы иш аракеттерине, жана адамдык сапаттарына жараша түзүүлөрүн далилдейт.

«Мен атамдаймын, агамдаймын», – деп эркек балдар айтышса, «Мен апамдаймын, эжемдеймин» – деп кыз-балдар айтышат. Албетте, ата-бабаларыбыздын өткөндөгү үй-бүлө мектебиндеги педагогикалык таза идеялары, турмуштук тажрыйбалары жаштарды өзүнө тартып, адептүүлүк жактан таза болууга, ата-энелерин, бир туугандарын урматтап-сыйлоого багыт берген.

Акылман, акын бабабыз Жусуп Баласагын:

Уул-кызы дайым сыйлап турса эгер,

Ата-эненин жүзү жайнап нур себер.

Уул-кызга терең билим берилсин,

Жакшы мүнөз өнөр менен өрүлсүн – деген. Демек, ата-эненин кең пейилдиги, адептүүлүк жактан тазалыгы балдарына өтөт. Мындай үй-бүлөдө ата-энелер менен балдарды эмгектеги өз ийгиликтери тууралуу да маек курушат. Ата-энелер китеп окууга жана театрга барууга кызыгышса, көпчүлүк убактарда алардын жакшы сапаттары балдарына өтөт. Эгер үй-бүлө тиричилигинде ата-энелер шайыр, ачык болушса, мындай үй-бүлөдөн тарбия-таалим алган балдары да ошондой эле жагдайда болушу мүмкүн.

Өзүбүз көрүп-билип жүргөндөй кээ бир үй-бүлөдө дагы да болсо мешандык мораль коомдук турмушка адилет болбой, өзүнүн тар кызыкчылыгын, күндөлүк жыргалчылыгын гана көздөө моралдык жашап жатканы байкалат. Албетте, мындай моралдык багыттагы жашоо турмушу өзүнүн изин балдарынын кыял-жооругуна калтырып, алардын аңсезимине оңолгус так коюшу ыктымал.

Мындай үй-бүлөнүн эң негизги максаты байлык топтоо. Ги де Моппсандын “Сүйкүмдүү досум”, “Турмуш” романдарындагы, М.Горькийдин “Акыркылар” деген пьесасындагы типтүү үй-бүлөлөрдү эске салууга болот. Бул үй-бүлөлөрдө балдар “Мурунку көч кайда көчсө, кийинки көч анын жолун жолдойт” дегендей болот.

Биздин бүгүнкү эркин өлкөбүздө үй-бүлө жаңы коомдук түзүлүштүн негизи болуп саналат. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы ынтымактуу мамиле эркек менен аялдын толук теңдигине жана алардын өз ара сүйүүсүнө негизделет. Үй-бүлөнүн биримдиги жана ынтымактуу жашоосу жөнүндөгү камкордук – бул баарыдан мурда атанын жана эненин, алар менен бирге балдардын ортосундагы өз ара сүйүү жана сыйлоо, бири-бири менен туугандык жана достук мамилде болуу.

Эгерде үй-бүлөдө эркектин же аялдын бири өзүмчүл, орой же өзүнүн күч-аракетин жалаң башкарууга багыттап, башканы төмөн көрсө, андайларга жакшы үй-бүлө түзүү кыйын. Анткени үй-бүлөдө биримдүүлүк, келишүүчүлүк жана бекем ынтымак болбосо ал үлгүлүү үй-бүлө боло албайт.

Өзүбүз деле көрүп-билип жүргөндөй кээ бир үй-бүлөдөгү үйдүн туусу деп аталышкан айрым ардактуу аталар аялдарынын кичипейил жана жумшактыгынан, кечиримдүүлүгүнөн пайдаланып, үйдө олтурган ата-энесин жана балдарын көзгө илбей оозуна келгенин сүйлөп, ал тургай жөнөкөй үй-бүлөлүк этиканы сактоону да керексиз деп эсептейт. Ал эми кээ бир кыздар аял болуу менен кандайдыр

бошондоп, демилгелүүлүктөн баш тартып, негизги милдети күйөөгө чыгып, “жай тапкандан” кийин жүрөгүнүн жана акы-эсинин жалыны өчөт.

Айрым бир маалыматтарга караганда: “Билим-сиз, жөнөкөй кызга үйлөнүп, кийинчирээк андан көңүлүм калып калды” же “жогорку билими болуп туруп, жөнөкөй билими жок жигитке турмушка чыктым, бул менин орой каталыгым”, -деп арман кылышат. Бул үй-бүлө күтүү жана никеге туруу жөнүндөгү проблемага үстүртөн мамиле кылгандыгы гана көрсөтөт. Мындай жубайларга А.Чаковскийдин “Алыскы жылдыздардын жарыгы” деген романын дагы бир жолу окуп чыгууга сунуш кылаар элек. Анда: “Сүйгөн киши жөнүндөгү камкордукту өз каалоосу менен алуу, чын сүйүүнүн накта белгиси”, -деп айтылат.

Ырас айрым бир үй-бүлөдө маанисиз эле маселелер үчүн ич ара келишпөөчүлүктөр болуп турат. Бабаларыбыз: “Жаңжал уланып турган үйдө береке болбойт. Эрди-катындын жаңжалы, шалы оромол кургаганча болсун” – деп абдан туура айтышкан. “Тама-тама көл болоор” дегендей майда-чүйдө ыйкы-тыйкы бара-бара көбөйүп көңүлсүз окуяларга себеп болушу мүмкүн. Келечектерин жакшы түшүнгөн жубайлар мына ушундай майда, маанисиз маселелер үстүндө жаңжалдарга терең ойлонушуп иш кылганы оң болоор. Аял-ызат жана урматка ылайыктуу бир зат экени ар дайым эркектин эсинен чыкпашы керек. Анын кызматын баалабастык нысаптуулукка дагы, адамгерчиликке дагы сыйбайт. Аялдын көз жаруу учурундагы азаптарын, тозоктуу мүшкүлдөрүн көз алдыбызга келтиреличи. Баланы бул дүйнөгө алып келүү аял үчүн же өмүр же өлүм дешкен. Эсен-аман көз жарып, чүрпөнү бооруна басып алгандан кийин дагы аны тарбиялап эрезеге жеткирүү оңой эмес. Энени канчалык урматтасак да аздык кылат.

Муххамед пайгамбар “Бейиш энелердин таман астында”, – деп өтө туура айткан.

Тарбиялуу, адептүү эркек өз аялын дайыма урматтайт. Анын көңүлүн ирээңжитпейт. Аялы менен кеңешип иш кылат. Аялына жана перзенттерине ачык жүздүү, ширин сөздүү мамиле кылат. Тамак-аштан, кийим-кечеден кем кылбайт. Ырахатта жашоолору үчүн кам көрөт. Тапкандарын ыксыз чыгымдабай үй-бүлөсүнүн муктаждыгы үчүн сарп кылат. Отун жаруу, суу алып келүү жана башка ушу сыяктуу үй тиричилигинде аялына жардам берет. Тарбиялуу, адептүү күйөө иштен кайтканда көчөдө сандырактап жүрбөстөн, тезинен үйүнө кайтат. Аялынын ата-энесин, ага-инисин, эже-синдисин жана тууган-уруктарын урматтап, алар менен алакасын үзбөйт. Алардын бирин-эки ишине нааразы болсо, нааразылыгын акырындап, жумшак айтып түшүндүрөт. Эгерде энеси менен аялынын ортосунда келишпөөчүлүк пайда болсо, экөөнө тең түшүндүрүп, акылын айтып, келишпөөчүлүктү жоготууга тырышат.

Үй-бүлөдөгү аялдын милдети:

Эркек дайыма өзүнүн, аялынын жана бала-чакасынын бейпил ырахатта жашоо жолдорун издейт. Үй-бүлөсүнүн турмуш-тиричилик жагынан муктаж болбоосуна күнү-түнү акыл калчайт. Ушул жолдо ар түрдүү машакаттарды өз мойнуна алат. Жубайынын кызматын адилет баалап, аны урмат-ызатка бөлөгөн аял жалпы журттун алкышына татыктуу.

Акылдуу, намыстуу аял күйөөсүнүн шаттыгына, кайгысына тең шериктеш, күйөөсү эртелеп ишке жөнөсө, аны ширин сөзү, жылуу мамилеси менен узатып калат. Иштен кайтканда дагы ошондой мамиле менен каршы алат. Күйөөсүнүн кийимин өз убагында жууп-тазалап, иреттеп, тамагын өз убагында даярдап берип, күйөөсү жана балдары менен чогуу олтуруп, ойноп-күлүп тамактанат. Тамактануу учурунда кабагын салып, балдарын уруп – күйөөсүнүн көңүлүн ирээңжитпейт.

“Эрди эр кыла турган дагы аял, аны кара жер кыла турган дагы аял” дешет. Ошон үчүн адептүү тарбиялуу аял күйөөсүнүн тапканын ачыкка чыгарат, ысырапка жол бербей каниет кылат. Болбогон нерселерди шылтоо кылып, адеп эле күйөөсү менен жаңжалдашып, калбаа чыгарбайт. Күйөөсү бир жүйөөсүз иш кылып койсо, жумшак мамиле менен түшүндүрүп, аны ошол иштен баш тарттырат. Күйөөсүнө ар дайым махабат тартуулап, мээримдүү болот. Анын ата-энесин, ага-инисин, карындаш-уруктарын же достору келсе ачык жүз менен жайдары каршы алат.

Мына ушундай сапаттагы аялдар гана урмат-сыйга жана алкыштарга татыктуу. Дж.Мадзининин: “Аял менен эркек-турмуштун эки түрдүү нотасы”. Ансыз адам баласынын ички дүйнөсүнүн кылдары туура чертилип, толук күүгө келе албайт” дегени кубаттоого арзыйт. Демек бирин-бири туура түшүнүшкөн үлгүлүү үй-бүлөнүн жубайлары балдарга туура тарбия-таалим берүүчү жарык дүйнө.

Баланын кулк-мүнөзү, жүрүш-турушу негизинен үй-бүлөдө калыптанып, үй-бүлөнүн ич-ара мамилеси балдарга чоң таасир тийгизет. Үй-бүлөдөгү урмат, сый-достук кырдаалда жүргүзүлгөн өз ара жакшы мамилеге кошо аралашкан бала өзүн ар убакта жайдары, жана бактылуу сезет.

Ата-энени элжиреп эркелеткен мээримдүүлүгүн бала эң жогорку кубаныч менен кабыл алат.

Жаш өспүрүмдөрдүн кулк-мүнөзүн, жүрүш-турушун үй-бүлөдө калыптандыруудагы башкы проблемалардын бири ата-энелердин бардык балдарын бирдей көрүүсү жана аларга бирдей калыс мамиле жасашы болуп саналат. Мындай үй-бүлөдө ага-инилик жана эже-синдилик, бир туугандык сезимдер күчтүү келип, үй-бүлөдөгү ынтымактуулук өркүндөп өсөт.

Үй-бүлө турмушунда маданияттуу жашоонун өзгөчөлүктөрүнө карай орус элини көрүнүктүү педагогу А.С.Макаренко: “Эгерде жашоодо жалпы маданияттуулук жок болсо, эң, бир сонун акыл-эстүүлүк менен туура ойлонуштурулган педагогикалык ыкмалар да эч качан натыйжаларды бер-

бейт. Ал эми тескерисинче, ортодо дайыма жалпы маданияттуулук болгондо гана балага мамиле кылуунун туура ыкмасын таап, аны тартиптүү, эмгеги сүйгөн, өзүн эркин сезген, оюнду да ойной билген... кичинекей болсо да анын ата-энеси силерди барктай билген бала кылып тарбиялай аласыңар”, - деп өзгөчө белгилеген.

Демек, бардык убакта балдарына туура түшүнүп, алардын көңүлүн оорутпай жылуу-жумшак мамиле кыла билген ата-энелерди балдары жакшы көрүп, сыймыктанышат. Ошондой эле балдар өз ата-энелеринен көпчүлүк убакта адептүүлүк таза сапаттарын гана көргүлөрү келет.

Орус элинин көрүнүктүү педагогу А.Сухомлинский: - “Ата-эне бала үчүн өтө жакын, өтө асыл адам. Ата-эненин образында баланын жарык дүйнөгө келиши үчүн адамдык жоопкерчилик, анын турмушундагы ар бир кадамы жана кылык-жоруктары айкындалып көрүнөт. Аталык милдетте муундардын бири-бирине жаңы адамдын керт башынын нравалык өркүндөшү бар” – деп ата менен эненин турмуштук зор ролун белгилейт. Анткени алар балдарына жүрүш-туруштун эрежелеринин алгачкы жана негизги эрежелерин үйрөтүүчү педагогикалык булак болуп эсептелинет.

Өткөн доорлордо үй-бүлөнүн биримдүүлүгүнө жана ынтымактуу жашашына көбүнчө улуттук салттар, элдик оозеки чыгармалардагы педагогикалык таза үлгүлөр чоң жардам берген. “Жакшы менен жолдош болсоң жетесиң муратка, жаман менен жолдош болсоң калаарсың уятка”, “Кызың жаман болсо жети атана жетээр, аттигиниң, деп өмүрүн өтөөр”, “Кеңешип кескен бармак оорубайт”, “Ынтымак түбү ийгилик, тирилик түбү бирдик”, “Атасы көрбөгөндү уулу көрөт, энеси көрбөгөндү кызы көрөт”, “Атанын уулу болуш урмат, элдин уулу болуш кымбат”, “Түл өссө жердин көркү, кыз өссө үйдүн көркү”, - сыяктуу элдик педагогикалык үлгү сөздөр улан-кыздарды эң биринчи, өз ата-энелерин ар убакта ардактап, урмат-сыйга ээ кылууга, үй-бүлө тиричилигинде кездешип калуучу ар кандай кыйынчылыктарды акыл-эстүүлүк менен жеңе билүүгө, үй-бүлөдө ынтымактуу ырыс-кешикти сактай билүүгө чакырат.

Илгерки заман гана эмес, азыркы күндүн мисалына кайрылсак деле ошол салт сакталып келе жаткандыгын байкай алабыз. Кыргыз элинин улуу жазуучусу Ч.Айтматов, элдик оозеки чыгармаларды калкыбыздын өткөндөгү турмуш-тажрыйбаларынын байлыгы жана жаштарга таалим-тарбия берүүчү педагогикалык башкы булак катары баалап, аны өз чыгармаларында пайдаланганы бекер жерден болбосо керек.

Көпчүлүк убактарда ата-энелер үй-бүлө тарбиясында төмөнкүдөй билинбей жүрүп ырбап кетүүчү кемчиликтерге жол берип коюшат:

1. Көрүп – билип жүргөндөй айрым ата-энелер өздөрүнүн эрке балдарына ченемсиз болушуп, анысы адилетпи же жокбу, ойлоп да коюшпайт. Айрым ата-энелер, чоң апа жана чоң аталар: “Бир үйдө бир бала тентек болсо эч нерсе болбойт. Менин кенже көкүрөк күчүгүм же биринчи көргөм неберем аны урбай, сокпой айтканын аткарып койгула!”, - деп улуу балдарына тике айтышат. Муну байкаган тентек үй-бүлөдө эч кимди көзүнө илбей, алардын айткан сөздөрүн да капарына албай, өз билгенин жасай берет. Бул мезгилде ата-энелер, чоң ата-чоң апа, балдары жөнүндө бардык мүмкүнчүлүгү менен кам көрүп жатышкандай сезишет. Бирок чындыкка келсек, алар өздөрүнүн ата-энелик сүйүүсүнүн моокумун гана кандырышып, анын эрке, тентек баласынын андан ары келечек турмушу кандай болоорун эстеринен чыгарып коюшат. Ушул жерге Япония элинин: - “Баланы 5 жашка чейин падышадай сыйла, 5-15 жашка чейин кулдай кылып кыйна, андан ары баары өз ордуна келип калат” деген оюн ортого сала кеткенибиз оң болоор.

2. Балдардын ырайымсыз зөөкүр өсүшүнө эмне себеп? Эгер ар дайым баланын ою менен гана болуп, анын тентегинен ар кандай тетири иштерди көрмөксөнгө салып, аны кубаттай берсе, анда бала өзүнө жараша ар кандай ырайымсыз иштерди жасай бериши мүмкүн. Баланын ырайымсыздыгы: мында: ал канаттуулардын уясын бузат, оюн учурунда колуна тийген нерсе менен жолдошун уруп жиберип жарадар кылат. Көчөдө бара жатканда салмоор менен үйлөрдүн айнектерин сындырат, өзүнөн кичине балдарды аяонун ордуна кайра аларды урат, ыйлатат. Буларды бала эч кандай жаман ою жок эле жасап коет. Бул кылыктары биринчиден, зат менен көрүнүштөрдүн касиеттерин түшүнбөгөндүгү жана мындай жаман жоруктардын аягы эмне менен бүтөөрүн ойлонбогондугу. Экинчиден, балага ата-эне тарабынан жеткиликтүү көзөмөлдүн жоктугу. Ошондуктан андай балдар эч ойлонбостон туруп эле оюна келгенди жасай беришет, анткени алардын өзүнө-өзү болгон ички көзөмөлү начар өнүккөн.

Адабияттар:

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Чебоксары. 1991
2. Занков Л.В. Дидактика и жизнь. М., 1962
3. Сухомлинский В.А. Мугалимге жүз насаат. Фр., 1972
4. К.К.Кыдыралиев “Этнопедагогика” – улуттук нуктагы таанып-билүүнү жана тарбиялоонун булагы. Бишкек-2010

Рецензент: к.п.н., доцент Ажибаева А.Ж.